

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحفة الاطفال

Uşaqqlara töhfə

Müəllif: Süleyman əl-Cəmzuri

المقدمة

Giriş

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İzahı. Müəllif öz işinə bəsmələ başlayır ki, bu da Qurani Kərimin üslubundan olub, Peyğəmbərimizin (salləllahu əleyhi və səlləm) Sünnəsinə müvafiqdir. Belə ki, Allah Rəsulu (salləllahu əleyhi və səlləm) buyurmuşdur: “Bəsmələ olmadan başlayan hər bir əməl bərəkətdən məhrumdur.” İmam Nəvəvi, “Əzkar, səh.198”

- 1 -

يَقُولُ رَاجِي رَحْمَةِ الْغَفُورِ
دَوْمًا سُلَيْمَانُ هُوَ الْجَمْرُورِي

Lügət:

يَقُولُ – o deyir

رَاجِي – ümid (rica) edən kimsə

رَحْمَةً – rəhmət

الْغَفُور – Uca Allahın adı, Əl-Ğafur, Bağışlayan

دَوْمًا – daima, həmişə دَاءِمًا sözünün poeziyada tez-tez işlədilən forması

سُلَيْمَانُ – Süleyman, müəllifin adı.

هُوَ – O. üçüncü şəxsin təkini, kişi cinsini bildirən işarə əvəzliyi

الْجَمْزُورِي – Cəmsuri, müəllifin ləqəbi.

Tərcümə. Bağışlayanın rəhmətinə həmişə ümid bəsləyən Süleyman əl-Cəmsuri deyir ki,

İzhahı. Müqəddimənin əsərinin sahibinin öz adını tanıtməsi ilə başlanması İslamın ədəblərindəndir. Bütöv adı: Süleyman ibn Hüseyin ibn Muhəmməddir. 1160 –cı ildə Misirdə, Tanta şəhəri yaxınlığında Cəmsur adlanan bölgədə doğulmuşdur. Əl-Cəmsuri ləqəbi də burdan gəlir. Təsvid və qiraət üzrə İmam Əl-Cəzəriyədək uzanan sənədini öz müəllimi əl-Mihidən almışdır.

- 2 -

الْحَمْدُ لِلَّهِ مُصَلِّياً عَلَى
مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَمَنْ تَلَا

Lügət:

الْحَمْدُ – həmd

لِلَّهِ – Allah üçündür

مُصَلِّياً – salavat gətirən

عَلَى - üzərinə, üstünə

مُحَمَّدٍ – Peyğəmbərimiz Muhəmməd ibn AbdiLLah (salləllahu əleyhi və səlləm)

وآلِهِ – və onun ailəsi

وَمَنْ – və kim ki,

تَلَا – təqib etmək, ardınca getmək

Tərcümə. Bütün həmd Allaha məxsusdur, salavat isə olsun Muhəmmədə, ailəsinə və onun ardınca gedənlərə .

İzahı. Əsərinə salavatla başlamaqla Cənzuri əməli bərəkətləndirən möhkəm sünnələrdən birini tətbiq edir. Belə ki, imam Nəvəvi (Allah ona rəhmət etsin) demişdir:”Alimlər duaya Allaha həmd-səna edib, Onun Rəsuluna salavat gətirməklə başlamağın bəyənilən əməl olmasında ittifaq etmişlər.”

“Əl-Əzkar”, 176

Ardınca gedənlər” sözündən qəsd ümumi mənada bütün işlərində Allah və Rəsulunun (sallallahu əleyhi və səlləm) yolunu sələfi salehin fəhm etdiyi kimi dərk edərək tutanlar nəzərdə tutulur. Xüsusi mənada isə Həsən əl-Dəməşqinin verdiyi şərhə əsasən Qurani Kərimi Allah Rəsulundan (sallallahu əleyhi və səlləm) gəldiyi kimi oxumağa səy göstərənlər nəzərdə tutulur.

- 3 -

وَبَعْدُ هَذَا النَّظْمُ لِلْمُرِيدِ
فِي النُّونِ وَالتَّنْوِينِ وَالْمُدُودِ

Lügət.

بَعْدُ – sonra, bundan sonra.

هَذَا - bu, işarə əvəzliyi

النَّظْمُ – mənzum şeir parçası

لِلْمُرِيدِ – tələbə üçün.

في -da, də. içində

النُّون – “nun”da, qəsd olunan sükunlu nundur

والتَّنْوِين – tənvin

الْمُدُودِ – mədlər, mədd sözünün cəm halı

Tərcümə. “Nun”, tənvin və məddlərə dair olan bu şeir hər bir tələbə üçündür.

İzahı: Bu misralarda müəllif oxucunu şerin ümumi məzmunu və kimlər üçün nəzərdə tutulduğu ilə tanış edir ki, bu da müqəddimənin tələblərindəndir.

Mürid sözündən qəsd elm tələb edən hər bir tələbənin şeyxinin, müəlliminin olmasına edilən vurğudur.

Baxmayaraq ki, şeir təkə sükunlu “nun”, tənvin və məddləri yox, başqa mövzuları da əhatə edir, lakin həm Qurani Kərimdə ən çox rast gəlinən təcvid qaydaları olduğu üçün, həm də ümumən əksərən bütün məsləhət bu üç nöqtə ilə bağlı olduğundan müəllif onları xüsusi şəkildə vurğulamışdır.

- 4 -

سَمَّيْتُهُ بِتُحْفَةِ الْأَطْفَالِ
عَنْ شَيْخِنَا الْمِيهِيِّ ذِي الْكَمَالِ

Lügət

سَمَّيْتُهُ – adlanırdım onu (şeir)

هِحْفَة - hədiyyə, töhfə

الأطفال - uşaqlar. طفل – uşaq sözünün cəm halı.

عن – dan, dən şəkilçisini ifadə edən cümlə hissəciyi

شَيْخَنَا – şeyximiz

المِيهِي – Əl-Mihi. Cənzurinin müəllmi.

ذِي – (hər hansı xüsusiyyətə) malik olmaq

الْكَمَال – kamillik

Tərcümə. (Təcvid elmində) kamil olan şeyximiz əl-Mihidən rəvayət edilən formada (təqdim etdiyim) bu şeiri “Uşaqlara töhfə” adlandırdım.

İzahı. Bəzi şərhlərdə bildirilir ki, “uşaq” sözü fiziki mənada bülüğ yaşına çatmamış kimsə demək olsa da, şeirdə müəllif bu söz elmə təzə başlayan kəsi qəsd edərək bildirmişdir. Yəni təcvid elminə giriş etmək istəyən hər bir tələbə üçün bu şeiri araşdırmaq, öyrənmək tövsiyyə edilir. Ümumilikdə isə əsərin yüngül, anlaşılıq dilini onu yaşından asılı olmayaraq, bütün oxuculara asanlaşdırmışdır.

Şeyx əl-Mihi Cənzurinin qiraət və təcvid üzrə müəllimidir, dövrünün əhəmiyyətli şeyxlərindən hesab edilmişdir. Qiraət üzrə əsl Peyğəmbərə (salləllahu əleyhi və səlləm) kimi gedən səhih sənədə malikdir. Bütöv adı Nurəddin Əli ibn Umar ibn Həmd ibn Umar ibn Naci ibn Fənş əl-Mihi olan bu şeyx hicrətin 1139 ilində Miha deyilən yerdə kor olaraq dünyaya gəlmişdir. İçində öz doğma oğlu Mustafa əl-Mihi də olmaqla dövrünün bir çox məşhur qariləri öz sənədlərini ondan almışlar. Cənzuri ilə Tanta şəhərində tanış olmuş və ona da müəllimlik etmişdir. Nurəddin Əli əl-Mihi təkcə öz sahəsinin mahir bilicisi yox, həmçinin insan kimi də bir çox ali keyfiyyətlərə malik olduğu üçün müəllif öz şeirində bunu vurğulamışdır. Hicrətin 1204-cü ilində vəfat etmişdir.

أَرْجُو بِهِ أَنْ يَنْفَعَ الطُّلَابَا وَالْأَجْرَ وَالْقَبُولَ وَالتَّوَابَا

Lügət

أَرْجُو – ümid edirəm

بِهِ – bu (şeyirlə)

يَنْفَعَ – fayda verər

الطُّلَابَا – tələbələr. tələbə sözünün cəm halı

الْأَجْرَ – mükafat

الْقَبُولَ – qəbul

التَّوَابَا – savab.

Tərcümə: Bunun (bu şeyirin) tələbələrə faydalı olacağına və (özüm üçün isə Allahdan) mükafata, qəbula və savaba ümid edirəm.

İzahı. Müəllif burda gördüyü əməlin səbəbini açıqlayır.

Şəriət baxımından isə istənilən əməlin ibadət sayılıb Uca Allah tərəfindən qəbul edilməsi üçün isə iki şərtin mövcud olması vacibdir:

1. الإخلاص

İxlas. Əməl sırf Allah rızası üçün edilməli, onun içərisinə zərrə qədər də olsun, başqa mənfəət qazanmaq istəyi daxil olmamalıdır. Buna dəlil olaraq, aşağıdakı ayəni göstərmək olar.

وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ ۚ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

Halbuki onlara, dini məhz Allaha məxsus edərək, həniflər kimi ibadət etmək, namaz qılmaq və zəkat vermək əmr olunmuşdu. Doğru din də elə budur!

(Quran, Bəyyinə, 5)

İbn Qeyyim (Allah ona rəhmət etsin) demişdir: “İxlas olmadan edilən əməl səfər edənin çantasını qumla doldurması kimidir. Onu daşımaq ağır olsa da, son nəticədə heç bir fayda gətirmir.”

2. المتابعة لرسول الله

Əməlin Peyğəmbərin (salləllahu əleyhi və səlləm) Sünnəsinə müvafiq olması. Bu şərt də birinci kimi vacibdir. Belə ki, insan ixlasla ibadəti yerinə yetirmək istəsə də, Peyğəmbərimiz Muhəmmədin (salləllahu əleyhi və səlləm) öyrətmədiyi kimi bunu etsə, kamil olan dinə öz nəfsindən yeniliklər gətirərək xələl gətirə bilər. Bu səbəbdən Uca Allah buyurmuşdur:

أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ ۖ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكٰفِرِينَ

“Allaha və göndərdiyi Elçiyə itaat edin!” Əgər üz döndərlərsə, şübhəsiz ki, Allah kafirləri sevməz.

(Quran, Ali İmran, 32)

Fudeyl ibn İyad (Allah ona rəhmət etsin) Mulk surəsində “gözəl əməl” sözüne şərh verərkən bunun ən ixlaslı və düzgün edilən əməl olduğunu vurğulayaraq bildirmişdir: Əgər əməl ixlaslı olub, düzgün edilməzsə, qəbul olmaz. Həmçinin əgər düzgün edilib səmimi olmazsa (yenə) qəbul edilməz. İxlas- əməlin yalnız Allaha həsr edilməsi, düzgünlük isə- Peyğəmbərin (salləllahu əleyhi və səlləm) Sünnəsinə müvafiq olmasıdır”
Ubudiyyə, səh.76

النون الساكنة والتنوين

Sükunlu “nun” və tənvinlərin əhkamları.

لِلنُّونِ إِن تَسْكُنُ وَالتَّنْوِينِ
أَرْبَعُ أَحْكَامٍ فَخُذْ تَبْيِينِي

Lügət.

لِلنُّونِ - nun (hərfi) üçün

إِنْ تَسْكُنُ - sükunlu gəldikdə, hərəkəsi olmayanda.

لِلتَّنْوِينِ – tənvinlər üçün

أَرْبَعٌ – dörd

أَحْكَامٌ – hökmlər, hökm sözünün cəm halı

ف – elə isə

خَذَ - götür. Götürmək felinin əmr forması

تَبَيَّنِي – mənim izahımı, mənim açıqlamamı

Tərcümə. Sükunlu “nun” və tənvinin dörd əhkamı var. Elə isə mənim izahımı qəbul elə.

İzah. Aydın olduğu kimi burda söhbət Qurani Kərimdə üzərində sükun olan (yaxud heç bir işarə qeyd edilməyən) “nun” hərfindən və tənvinlərdən gedir. Tənvinlərə də sükunlu “nun” ilə eyni qaydaların tətbiq edilməsi, onlarda sükunlu “nun” səsinin mövcud olmasından irəli gəlir. Belə ki, tənvin fəthə “ə/a” və “n”, tənvin dammə “u” və “n”, tənvin kəsra isə “i” və “n” səmindən ibarətdir.

- 7 -

فَالأَوَّلُ الإِظْهَارُ قَبْلَ أَحْرَفِ
لِلْحَلْقِ سِتِّ رُتَبَاتٍ فَلتَعْرِفِ

Lügət:

الأَوَّلُ – əvvəl, ilk

الإظهار – zahir etmək, izhar etmək. Təcvid terminologiyasında izhar qaydası

قَبْلَ – öncə, əvvəl

أَحْرُفٍ – hərflər, hərf sözünün cəm halı

لِلْحَلْقِ - boğaz üçün

سِتٍ – altı (rəqəm)

رُتَبَاتٍ – tərtiblənmişlər, növbə ilə sıraya düzülmüşlər

فَلْتَعْرِفَ – elə isə bil

Tərcümə. Bil ki, ilk hökm olan izhar tərtiblə gətirdiyim altı boğaz hərfindən əvvəl (sükunlu “nun” və tənvinlər gələrsə) baş verir.

İzahı. Misralarda sükunlu “nun” və tənvinlərdən sonra boğaz hərfləri gəldikdə baş verən izhar qaydasından söhbət gedir. Belə ki, “açılmaq, zahir olmaq” mənasını verən izhar sözü, təcviddə sükunlu “nun” və tənvinlərdən sonra boğaz hərflərinin gəlməsi halında “n”səsinin tam aydın şəkildə tələffüz olunmasını ifadə edir. Bu da ona görədir ki, “nun” hərfinin məxrəci boğaz hərflərinin məxrəcindən xeyli uzaqda yerləşdiyindən onların qarşılması dilə ağırlıq törətmir, hər səs təbii olaraq, aydın eşidilir.

- 8 -

هَمْزٌ فَهَاءٌ ثُمَّ عَيْنٌ حَاءٌ
مُهْمَلَتَانِ ثُمَّ غَيْنٌ خَاءٌ

Lügət:

هَمْزٌ – ه , ا hərfinin adı, həmzə

هَاءٌ – ه hərfinin adı

عَيْنٌ – ع hərfinin adı

حَاء – ح hərfinin adı

خَاء – خ hərfinin adı

ثُمَّ – sonra

مُهِمَّاتَان – dialektik nöqtələrin olmadığını bildirən مُهِمَّاتَةٌ sözünün ikilik halı.

Tərcümə: “Həmzə” və “hə” (هـ), sonra nöqtəsiz “əyn” (ع) ,” hə” (ح) ,
sonrasa (gəlir) “ğayn”, “xa”.

İzahı. Daha sonra müəllif altı boğaz hərflərini Əl-Həlq məxrəcindən çıxma tərtibinə əsasən sadalayır.

مُهِمَّاتَةٌ sözü hərfdə dialektik nöqtələrin olmamasını bildirən termindir, ح və ع hərflərinə işarədir.

Sükunlu” nun” və tənvinlərdən sonra bu hərflərdən hər hansı biri gəldikdə, “nun” və tənvinlər aydın şəkildə, ğunnə edilmədən oxunur. Məsələn:

أَنْعَمْتَ

مِنْ عَمَلٍ

حَقِيقٌ عَلَى

تَنْحَتُونَ

Qeyd. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, Ərəb dilində hərflərin adı bütöv kəlmə şəklində yazılır. Bu xüsuiyyəti bilmək, surələrin əvvəlində gələn muqatta hərflərini öyrənərkən, oxucuya lazım olacaq.

وَالثَّانِي إِدْغَامٌ بِسِتَّةِ أَتَتْ

فِي يَزْمَلُونَ عِنْدَهُمْ قَدْ تَبَيَّنَتْ

Lügət:

الثَّانِي – ikinci, ikincisi

إِدْغَامٌ – bir şeyi digərinə daxil etmək. İdğam qaydası.

سِتَّةٌ – altı (rəqəm)

أَتَتْ – baş verir, özünü göstərir, meydana gəlir

فِي – içində, da də şəkilçini ifadə edən cümlə hissəciyi

يَزْمَلُونَ – idğam qaydasında iştirak edən hərflərin kombinasiyası

عِنْدَهُمْ – onların (qurraların, qarılərin) hüzurunda

قَدْ – yəqinliklə, əminliklə, artıq baş vermiş, sona yetmişliyi bildirir.

تَبَيَّنَتْ – sabit olmuşdur, səbat tapmışdır

Tərcümə. İkincisi qarılərin hamısını ittifaq etdikləri “yərməlnun” sözündəki altılıqda sabit olmuş idğam qaydasıdır.

İzahı. Sükunlu “nun” və tənvinlərlə bağlı ikinci hökm isə idğamdır. Tərcümədə “bir şeyin digərinin icərisinə daxil edilməsi” mənasını verən bu söz təcvid terminologiyasında isə birincisi sükunlu ikincisi isə hərəkəli eyni yaxud oxşar səslərin ilkinin ikincisinə daxil olaraq,

assimilyasiya olunmasını(itməsinə) ifadə edir. Sükunlu “nun” və tənvinlərdəki “nun” səmindən sonra məxrəc və sifət etibarilə ona yaxın olan “yə”, “ra”, “mim”, “ləm”, “uau” və “nun” hərfləri gəldikdə, sükunlu “nun” həmin səslərdən birinə daxil olur, gələn hərf şəddələnərək tələffüz edilir.

Bu altı hərfi yadda saxlamaq üçün يَزْمُلُونَ kombinasiyasını əzbərləmək effektivdir.

Əlavə məlumat olaraq, bildirmək olar ki, məna etibarilə sözügedən birləşmə “tələsmək”- رَمَلَ- يَزْمُلُ kökündən gəlir.

Həmçinin müəllif öz şeirində qurraların – yəni qarilərin ittifaqı məsələsinə tez-tez toxunur ki, bu da on qiraət sahibidir. Onlar **1.** Nəfi ibn AbdurRahmən (Mədinə) Öz qiraətini 70-dən çox səhabədən rəvayət etmişdir. Ondən rəvayəti çatdıran tələbələri Qalun və Varşdır. **2.** Abdullah ibn AbdiLLəh.İbn Kəsir. (Məkkə) Zubeyr, İbn Abbas kimi (Allah onlardan razı olsun) böyük səhabələrdən qiraəti götürmüşdür. Ondən rəvayət çatdıran tələbələrindən Buzzı və Qumbul olmuşdur. **3.** Zəyyən ibn Alə əbu Amr (Bəsra) Qiraətini Ənəs ibn Malikdən götürmüşdür. Əd-Duri və Əs-Susi ondan rəvayət çatdırmışdır. **4.** AbduLLah ibn Aamir. (Suriya) Hişəm və ibn Zəqvan onun tələbələrindəndir. **5.** Asim (Kufə) Dövrümüzdə ən çox yayılmış qirətin banisi məhz odur. İki tələbəsi var:Hafs və Şubə **6.** Həmzə ibn Həbib (Kufə) İki məşhur Xələf (hansının ki, özünün də köməkçi 10cu qiraəti mövcuddur) və Xalləd adlı tələbələri var. **7.** Əli ibn Həmzə əl-Kisə (Kufə) Onun da iki tələbəsi var. Leys və əd-Duri (hansı ki həmçinin 3cü sadalanan Əbu Amrın da tələbəsi olmuşdur) **8.** Yəzid əbu Cəfər (Mədinə) Tələbələri. İsa Vərdan və Süleyman İbn Cəmməz **9.** Yəqub ibn İshəq (Bəsra) Ruveys və Ruh onun tələbələri olmuşlar. **10.** Xələf ibn Hişəm (Bağdad) Həmzə qirətini çatdıran tələbələrdən biridir. İki tələbəsi var İshəq və İdris.

Hazırda bu qirətlərdən dünya üzrə yayılma spektrinə görə ən geniş Hafs ən-Asim,daha sonra isə müvafiq olaraq Varş ən-Naafi, Qalun ən-Naafi, Əd-Duri ən Əbu Əmr və ibn Aamirdir.

- 10 -

لَكِنَّهَا قِسْمَانِ قِسْمٌ يُدْغَمَا
فِيهِ بَغْنَةٌ بَيْنُمُو عَلِمَا

Lügət

لَكِنَّهَا - lakin onlar

قِسْمَان - iki qism, qism sözünün ikilik halı

قِسْمٌ - növ, hissə, qism

يُدْعَمَا - idğam edilən

فِيهِ - içində var

بِغُنَّةٍ - ğunnə ilə. Ğunnə - burun boşluğundan (Əl-Xayşum məxrəcindən) çıxan burun səsi

يَنْمُو - Ğunnəli idğamda iştirak edən hərflərin kombinasiyası

عُلِمَا - öyrənilmək, bilinmək

Tərcümə: Lakin onlar (“yərməlu” sözündəki altı hərf) iki növdür: Bir qismində ğunnə mövcuddur. يَنْمُو (“yəmnu” kombinasiyası) ilə tanınırlar.

İzah. Sükunlu “nun” və tənvinlərin idğam qaydası özü də iki yerə bölünür. Belə ki, “yəmnu” birləşməsindəki dörd hərf gələrsə, sükunlu “nun” və tənvinlər bu səslərdən birinə daxil olmaqla yanaşı həm də Əl-Xayşum məxrəcindən çıxaraq, ğunnə ilə tələffüz edilər. Məsələn:

مَنْ يَقُولُ

بِرَقِّ يَجْعَلُونَ

مَنْ نُورٌ

إِلَّا إِذَا كَانَا بِكَلِمَةٍ فَلَا
تُدْعَمُ كَدُنْيَا ثُمَّ صِنَوَانِ تَلَا

Lüğət:

إِلَّا – savayı, istisna olaraq

إِذَا - əgər

كَانَا – ikisi var olarsa, كَانَ sözünün ikilik halı

بِكَلِمَةٍ – bir kəlmədə

فَلَا – elə isə olmaz

تُدْغِمُ - idğam

كَيْ - kimi

ثُمَّ – sonra

ثَلَا – izləmək, ardınca getmək, oxumaq

Tərcümə. Ancaq əgər bu ikisi (sükunlu nun yənmə kombinasiyasındakı hərflərdən biriylə) eyni kəlmədədirsə, idğam etmə. Dünə və sınıvən sözlərini belə oxuyub (Peyğəmbərimiz (salləllahu əleyhi v səlləm)).

İzahı. Lakin yuxarıda sözügedən ğunnəli idğam qaydasında şərt mövcuddur. Belə ki, idğam yalnız o zaman baş verir ki, “yə” və “vav” hərflərilə sükunlu “nun” iki yanaşı söz içərisində gəlsin. Əgər bu hərflər eyni kəlmə içərisində gələrsə isə, idğam baş vermir, izhar edilərək, aydın şəkilə oxunur. Qurani Kərimdə dörd belə söz mövcuddur: Dünə, sınıvən, qınvən və bunyən (بنیان , دنيا صنوان , قنوان).

Həmçinin müəllif özünün “Fəth əl-Əfə” əsərində bu dörd misaldan əlavə, Qurani Kərimdə olmayan lakin eyni qaydaya tabe olan sözlərdən biri kimi عُثْوَان kəlməsini də göstərmiş, bu sözlərdə idğam edilməməsinin Peyğəmbər salləllahu əleyhi və səlləm tərəfindən gəldiyinə işarə etmişdir.

وَالثَّانِي إِدْغَامٌ بِغَيْرِ غُنَّةٍ
فِي اللَّامِ وَالرَّاءِ ثُمَّ كَرَّرْنَاهُ

Bəzi nüsxələrdə isə müəllifin bu sətirə alternativ olaraq yazdığı digər versiyaya da rast gəlmək olar.

و الثان إدغام بغير غنة
و رمزه (رل) فأتقننه

Lügət

وَالثَّانِي – və ikincisi

بِغَيْرِ – qeyri, -sız, siz inkar hissəciyi

غُنَّةٌ – ğunnə

لِ- اللَّامِ hərfinin adı

رِ- وَالرَّاءِ hərfinin adı

كَرَّرْنَاهُ – təkrarlanır

رمزه – onun rəmzi

فَأَتَقَنَّنَاهُ – bunu yaxşı bil

Tərcümə. İkincisi ğunnəsiz idğamdır. “Ləm” və “ra” hərflərində olur, sonra isə təkrarlanır (*ikinci alternativ üçün tərcümə: rəmzləri “ləm” və “ra”dır bunu yaxşı bil*).

İzahı. Daha sonra isə ğunnəsiz idğam haqqında məlumat verilərək, bildirilir ki, o, sükunu “nun” və tənvinlərdən sonra “ləm” və “ra” hərfləri gəldikdə baş verir. Bu zaman “n” səsi təmamilə itir, “ləm” və “ra” hərfləri isə şəddələnərək oxunur. Məsələn:

من أدنه

من ربهم

Misradakı “təkrarlanır” “ra” hərfinə qayıdır. Müəllif ğunnəsiz idğam zamanı “ra” hərfinin təkrir (titrəyərək öz məxrəcində təkrarlanmaq) sifətinin qabarıq müşahidə olunduğuna işarə edir.

- 13 -

وَالثَّالِثُ الْإِقْلَابُ عِنْدَ الْبَاءِ
مِيمًا بَعْنَةً مَعَ الْإِخْفَاءِ

Lüğət.

الثَّالِثُ – üçüncü

الْإِقْلَابُ – çevirmək, döndərmək. təcvid terminologiyasında İqləb qaydası.

عِنْدَ – yanında, hüzurunda

الْبَاءِ – b hərfinin adı

مَعَ – ilə

الْإِخْفَاءِ – hərfi mənada gizlənməyi ifadə edir

Tərcümə: Üçüncüsü iqləbdir, (sükunlu nun və tənvinlər) “bə” hərfinin yanında ğunnəli, gizlənmiş “mim” hərfinə çevrilir.

İzahı. Üçüncü hokm isə iqləbdir. **قَلْبَ** yəni “çevirmək, döndərmək” kökündən gələn bu söz, təcvid terminologiyasında sükunlu “nun” və tənvinlərdən sonra “bə” hərfinin gəlməsini ifadə edir. Bu zaman “n” səsi “m” səsinə çevrilərək, iki hərəkə miqdarında ğunnə edilərək, burundan ixrac edilir. Lakin qeyd etmək gərəkdir ki, bu zaman dodaqlar adı “mim” hərfinin tələffüzündən fərqli olaraq tam şəkildə qapanmır, arasında bir kağız vərəqi yerləşəcək qədər azacıq məsafə qalır. Məsələn:

أَنْبَهُم

أَنْ بورك

Müəllif “gizlənmiş mim” deyərkən, dodaqların adı “mim” hərfindən fərqli olaraq tam qapanmamasını, arasında çox kiçik də olsa məsafənin qalmasına işarə edir.

- 14 -

وَالرَّابِعُ الْإِخْفَاءُ عِنْدَ الْفَاضِلِ
مِنَ الْحُرُوفِ وَاجِبٌ لِلْفَاضِلِ

Lügət

الرَّابِعُ – dördüncü

الإخفاء- gizlənmək, örtmək. təcvid terminologiyasında İxfə qaydası.

الفاضل - qalıq, yerdə qalan

مِنْ – dan, dən şəkilçisini ifadə edən cümlə hissəciyi

الحُرُوفِ – hərflər, hərf sözünün düzgün cəmi

وَاجِبٌ – vacib olmaq, fərz olmaq

لِلْفَاضِلِ – fəzilət sahibi üçün

Tərcümə. Dördüncüsü fəzilət sahibinin bilməsi vacib olan (sükunlu nun və tənvinlərdən sonra) yerdə qalan hərflərin gəlməsi ilə (baş verən) ixfədir.

İzahı. Ərəb dilində “gizlətmək, örtmək” kökündən gələn dördüncü hökm isə ixfədir. Sükunlu “nun” və tənvinlərdən sonra Ərəb əlifbasının idğam, izhar, iqləb qaydasında iştirak etməyən yerdə qalan hərfləri gəldikdə baş verir. Hökmün tətbiqi zamanı “n” səsinə tələffüz edərkən, dilin ucu damağa toxunmamalı, səs bütövlüklə burundan iki hərəkə miqdarı ğunnəli şəkildə çıxmalıdır.

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, ixfə qaydasında sükunlu “nun” və tənvinlərdən sonra qalın hərf gəldikdə ğunnə qalın, incə hərf gəldikdə isə ğunnə də incə olur. Məsələn:

مِنْ شَرِّ

مِنْ قَبْلِ

- 15 -

فِي خَمْسَةٍ مِنْ بَعْدِ عَشْرِ رَمُزُهَا
فِي كَلِمِ هَذَا الْبَيْتِ قَدْ ضَمَّنْتُهَا

Lügət.

في – içində, -da –də şəkilçisini ifadə edən cümlə hissəciyi

خَمْسَةٍ – beş (rəqəm)

عَشْرِ – on (rəqəm)

رَمُزُهَا – onların rəmzi

كَلِمَاتٍ – sözlər kəlməsinin mənzumda işlənən formalarından biri

الْبَيْتِ – beyt, şeir növü

ضَمَّنْتُهَا – onları toplamışam

Tərcümə. On beş hərfin rəmzini bu beytin içindəki kəlmələrdə toplamışam:

İzahı. Həmin hərfləri asan yadda saxlamaq üçün aşağıdakı misraları əzbərləməyin effektiv olduğu qeyd edilir. Şeir parçasında istifadə edilən Ərəbcə sözlərin baş hərfləri ixfə qaydasında iştirak edən 15 həfdir.

- 16 -

صِفْ ذَا ثَنَا كَمْ جَادَ شَخْصٌ قَدْ سَمَا
دُمْ طَيِّبًا زِدْ فِي ثُقَى ضَعْ ظَالِمًا

Lügət

صِفْ – təsvir et

ذَا ثَنَا – sənə sahibi

كَمْ – necə

جَادَ – yaxşı

شَخْصٌ – şəxs, şəxsiyyət

قَدْ سَمَا – ucalmaq, ali dərəcəyə qalxmaq

دُمْ – daim, həmişə

طَيِّباً – yaxşı

زُدْ – artırmaq, inkişaf etdirmək

تُقَى – təqva, Allah qorxusu

ضَعْ – tərək et, tərək etmək felinin əmr forması

ظَالِمًا – zalım, zülmkar

Tərcümə. Tərifə layiq olanı təsvir et, o (əməlində və sözlərində) yaxşı olan şəxs necə hüzlüdür. Daim layiqlilərdən ol, təqvanı artır və zalımı tərək et.

İzahı. Lakin unutmaq olmaz ki, ixfə hərflərini əzbərləmək üçün beytin tərcüməsini yox, ərəbcə orjinal versiyasını öyrənmək gərəkdir. Məna isə yalnız qeyri-Ərəblərin beyti əzbərləyərkən, çətinlik çəkməmələri üçün tərcümə edilmişdir.

أحكام الميم و النون المشدتين

Şəddəli “mim” və “nun”un hökmləri.

وَعَنْ مِيمًا تُمُّ نُونًا شُدِّدًا
وَسَمَّ كُلًّا حَرْفَ عُنَّةٍ بَدَا

Lügət

عُنَّ - ğunnəni tətbiq et, burundan oxu

شُدِّدًا – onlar şəddəli olanda

سَمَّ – adlandır

كُلًّا – hər bir

بَدَا – aydın, açıq

Tərcümə. “Nun” və “mim” şəddəli gəldikdə təmiz, aydın ğunnə ilə oxu.

İzahı. Qurani Kərimdə ən çox rast gəlinən qaydalardan biri məhz şəddəli nun və mim hərflərinin oxunması ilə bağlıdır. Bu zaman ğunnənin hər iki şərtinin də - səsin iki hərəkə miqdarı uzadılaraq(1) burundan çıxmasının(2) təmin edilməsinə diqqət etmək vacibdir. “Aydın ğunnə” dedikdə, müəllif şəddəli “mim” və “nun”da baş verən ğunnənin “əkməl” (ən -kamil) mərtəbəsinə aid olduğuna işarə edir.

الميم الساكنة

Sükunlu “mim”.

وَالْمِيمُ إِنْ تَسْكُنُ تَجِي قَبْلَ الْهَجَا لَا أَلْفٍ لَيِّنَةً لِذِي الْحَجَا

Lügət:

تَجِي – gəlmək. Bəzi nüsxələrdə bu söz kütləyə məlum olan نَجَاء formasında yazılsa da, orjinalda müəllif qafiyə düz gəlsin deyər kəlməni məhz belə şəkildə yazmışdır. Mənzum yazı növündə icazəlidir.

الْهَجَا - Ərəb əlifbası. Burda da həmçinin sondakı həmzə (ء) qafiyəyə görə düşmüşdür.

أَلْفٍ – Əlif hərfinin adı

لَيِّنَةً – yumşaq.

لِذِي – kim ki, hər kim ki.

الْحَجَا – ağıl, dərrakə

Tərcümə: Ağıl sahibləri üçün yumşaq “əlif”i istisna etməklə, əgər “mim” (başqa) əlifba hərflərindən əvvəl sükunlu gələrsə,

İzahı. Yumşaq “əlif” (əlif ləyyinəh) dedikdə qəsd edilən əl-Couf məxrəcindən çıxan mədd “əlif”idir. Belə ki, Ərəb dilində “həmzə əlifi”ni möhkəm əlif (الألف اليايسة), uzatma (mədd) əlifini isə yumşaq əlif (الألف اللينة) adlandırırlar.

Mədd əlifi sükunlu olduğundan və Ərəb dilində isə (caiz olan) vəqf halından başqa heç vaxt iki sükunlu hərf yanaşı gələ bilməz deyər müəllif oxucunun diqqətini bu incə nuansa çəkir.

Ümumiyyətlə dərs əsnasında müəllimin tələbəsinə kiçik tapmacalar verməsi, tələbənin fikrini cəmləməsi və beynini daim işləməyə kömək etməsi baxımından tətbiq olunan ədəblərdəndir.

أَحْكَامُهَا ثَلَاثَةٌ لِمَنْ ضَبَطَ
إِخْفَاءً ادْغَامًا وَإِظْهَارًا فَقَطْ

Lügət:

أَحْكَامُهَا – onun hökmləri, hökm sözünün cəm halı

لِمَنْ – o kəs üçün ki,

ضَبَطَ – dəqiq, dəqiqlik

فَقَطْ – fəqət, yalnız, ancaq

Tərcümə: Dəqiqlik axtaran üçün onun üç hökmü var . Bunlar ixfə idğam və izhardır yalnız.

فَالأَوَّلُ الإِخْفَاءُ عِنْدَ البَاءِ
وَسَمِّهِ الشَّفْوَى الْقُرَاءِ

Lügət:

سَمِّهِ – adlanır

الشَّفْوَى – şəfəvi, dodaqların vasitəsilə tələffüz edilən

لِلْقُرَّاءِ – qurralara görə, qarilərin rəyinə əsasən

Tərcümə. İlki ixfədir, (sükunlu “mim”) “bə” hərfi ilə rastlaşanda baş verir. Qarilər onu şəfəvi adlandırırlar.

İzahı. Sükunlu “mim” hərfinin ilk hokmü ixfədir. Qayda sükunlu “mim” hərfindən sonra “bə” hərfi gəldikdə baş verir. Bu zaman dodaqlar tam qapanmır, azacıq aralı qalır. Səs isə ğunnəli şəkildə burundan ixrac edilir. Məsələn:

يعتصم بالله

Qurraların rəyinə əsasən deyilməsindən qəsd bütün on qiraət sahiblərinin qaydanın ixfə əş-şəfəvi (yəni dodaqların köməyi ilə tələffüz edilən) adlandırılmasında ittifaq etmələridir. “Mim” hərfinin məxrəci Əş-Şəfətən olduğundan onunla bağlı hökmlər də “şəfəvi” adlanır.

Qeyd. Şeir bəzi nüsxələrdə Cənzurinin öz əlyazmasında ikinci versiya olaraq, qeyd etdiyi عِنْدَ الْبَاءِ əvəzinə الْبَاءِ قَبْلَ الْبَاءِ (“bə”dən əvvəl) şəklində də gəlir.

- 21 -

وَالثَّانِي إِدْغَامٌ بِمِثْلِهَا أَتَى
وَسَمَّ إِدْغَاماً صَغِيراً يَا فَتَى

Lüğət.

بِمِثْلِهَا – öz misli ilə, öz ekvivalenti ilə

أَتَى – gəlir, meydana çıxır

سَمَّ – adlanır

إِدْغَاماً صَغِيْرًا – kiçik idğam

يَا – ey, xitab forması.

فَتًى – gənc.

Tərcümə. İkincisi isə sükunlu “mim” öz misli ilə qarşılaşanda baş verən idğamdır. Bu, kiçik idğam adlanır, ey gənc.

İzahı. Sükunlu “mim”dən sonra hərəkəli “mim” hərfi gəldikdə isə idğam baş verir, yəni səs assimilyasiya olaraq, burun boşluğundan ğunnə ilə tələffüz edilir. Bu zaman dodaqlar eynilə iqləb qaydasında olduğu kimi tam bükülmür, çox azacıq aralı qalır. Məsələn:

وَهُمْ مِّنْ

Misradakı “gənc” sözü elm tələb etməyə yeni başlayan hər bir tələbəyə şamil edilmişdir.

İdğam əş-şəfəvi qaydasında qarşılaşan hərflərdən ilki sükunlu, ikincisi isə hərəkəli olduğundan kiçik idğam adlanır. Müəllif bu mövzuya idğamın növlərindən bəhs edərkən bir daha, ətraflı şəkildə toxunacaqdır.

- 22 -

وَالثَّالِثُ الْإِظْهَارُ فِي الْبَقِيَّةِ
مِنْ أَحْرَفٍ وَسَمِّهَا شَفْوِيَّةٌ

Lüğət:

الْبَقِيَّةُ – yerdə qalan, qalıq

سَمِّهَا – o adlanır

شَفْوِيَّةٌ – şəfəvi, dodaq vasitəsilə tələffüz edilən

Tərcümə. Üçüncüsü isə (sükunlu “mim”dən sonra) yerdə qalan hərflər gəldiyi zamanı baş verən izhardır ki, bu da şəfəvi adlanır.

İzahı. Sükunlu “mim” hərfinin üçüncü hökmü isə izhardır. Əgər sükunlu “mim”dən sonra “mim”, “bə” və “əlif ləyyinə”dən başqa Ərəb əlifbasının digər hərfləri gələrsə, dodaqlar qapanaraq, ğunnəsiz, aydın şəkildə tələffüz edilir. Məsələn:

أَمْ تَأْمُرُهُمْ

- 23 -

وَاحْذَرْ لَدَىٰ وَاوٍ وَفَا أَنْ تَخْتَفِي
لِقُرْبِهَا وَلَا تَحَادِ فَاعْرِفِ

Lüğət.

احْذَرْ – həzər et, ehtiyatlı ol, çəkin. حَذَرَ – çəkinmək felinin əmr forması

لَدَىٰ - ilə, -la, lə şəkilçisi

وَاوٍ – və hərfinin adı

فَا – hərfinin adı

تَخْتَفِي – gizləmək, gizlənmək

لِقُرْبِهَا – yaxın olduğu üçün قَرِيب – yaxın (məsafə), لِ – üçün, görə

وَلَا تَحَادِ – ittifaq

فَاعْرِفِ – bunu bil, xəbər olsun

Tərcümə. Xəbərin olsun, (məxrəcləri) yaxın və eyni olduğuna görə (“mim”i) “fə” və “vav” hərfləri ilə qarşılaşdıqda gizlətməkdən (ixfə etməkdən) ehtiyat etməlisən.

İzahı. “Mim”, “uau”, və “fə” hərflərinin hamısının məxrəci əş-Şəfətəndir (dodaqlar). Ona görə də bu hərflər bir-birinin ardınca gəldikdə tələffüzdə iqiqat diqqətli olmaq və “mim” hərfini aydın şəkildə deməyə çalışmaq lazımdır. Əks halda iki səs bir-birinə qarışaraq, aydın çıxmayacaq və təcvid elminin qayəsi olan tərillə (aramla) oxumaq məqsədi hasil olmayacaqdır.

قُرْبَهَا – deyildikdə, yaxınlıqdan qəsd olunan “fə” hərfidir. Çünki “mim” hərfini tələffüz edərkən hər iki dodağın iştirakı gərək olsa da, “fə” hərfi yuxarı ön dişlərlə alt dodaqdan tələffüz edilir.

الاتحاد deyildikdə isə ittifaqdan qəsd olunan “vav” hərfidir. Çünki həm “mim” həm də “vav” hərflərinin xüsusi məxrəcləri eynidir, iki dodağın da iştirak etməsində ittifaq etmişlər.

لام آل ولام الفعل

“Əlif Ləm” birləşməsindəki “ləm” hərfinin (ləm ət-tarif) və fel “ləm”inin hökmləri.

- 24 -

لِلَّامِ أَلْ حَالَانَ قَبْلَ الْأَحْرُفِ
أُولَاهُمَا إِظْهَارُهَا فَلْتَعْرِفِ

Lügət

حَالَانَ – qoşa hal. حال. sözünün ikilik versiyası

الأحرف – hərflər. hərf sözünün cəmi

أُولَاهُمَا – onlardan birincisi, onlardan ilki

فَلْتَعْرِفِ – bil bunu.

Tərcümə. Hərflərdən əvvəl gələn əlif ləm ləminin iki halı var. Bil ki, onlardan ilki izhardır. (yaxud: Onlardan ilki izhar adı ilə bilinir).

İzahı. İsimlərdə müəyyənlik şəkilçisini bildirən “əlif ləm” birləşməsindəki sükunlu “ləm” hərfi özündən sonra gələn hərflərə görə iki hökmə malikdir. Onlardan birincisi səsin tam aydın tələffüzünü təmin edən izhar qaydasıdır. Məsələn:

البر . القنى

Qeyd. Bəzi nüsxələrdə فُلْيُعْرَفْ şəklində gedir. Bu halda “bilinir” şəklində tərcümə edilir.

- 25 -

قَبْلَ اَرْبَعٍ مَعَ عَشْرَةٍ خُذْ عِلْمَهُ
مِنْ اِبْنِ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِيمَهُ

Lügət.

قَبْلَ – öncə

اَرْبَعٍ – dörd (rəqəm)

مَعَ - ilə

عَشْرَةٍ - on (rəqəm)

خُذْ – götür

عِلْمَهُ – bunun elmini

مِنْ – dan, dən şəkilçini ifadə edən cümlə hissəciyi

اِبْنِ – arzu et, hərisliklə istə. بَعِيَ felinin əmr forması

حَجَّكَ – sənin həccini (sənin ziyarətini)

خَفْ – qorx. خَوْفِ qorxmaq felinin əmr forması

عَقِيمَهُ – onun səmərəsiz olması

Tərcümə. Bu hərflər on dördür. Onlar barədə elmi (aşağıdakı beytdən) götür: Həcci (səfəri) hərisliklə arzula və onu səmərəsiz edən hər əməldən qorx.

İzahı. Müəllif “əlif ləm” birləşməsindən sonra izhar qaydasında iştirak edən Ərəb əlifbasının on dörd hərfini yadda saxlamaq üçün onlardan tərtib edilmiş şeir parçası təqdim edir. Lakin həmin hərfləri əzbərləmək üçün beytin tərcüməsini yox, orjinal Ərəbcəsini öyrənmək gərəkdir.

ثَانِيَهُمَا إِدْغَامُهَا فِي أَرْبَعٍ
وَعَشْرَةٍ أَيْضاً وَرَمَزَهَا فَع

Lügət.

ثَانِيَهُمَا – onlardan ikincisi

أَيْضاً – həmçinin

رَمَزَهَا – onun rəmzi, simvolu

فَع – ف – və elə isə, ع isə يَعِي - وَعِي- hifz etmək, yadda saxlamaq felindən törəmişdir

Tərcümə. Onlardan ikincisi də həmçinin (əlif ləm ləmindən sonra gələn) on dörd hərfdə baş verir. Bu hərflərin rəmzini (kombinasiyasını) belə yadda saxla:

İzahı. “Əlif-ləm” artıklındakı “ləm”in ikinci hokum isə idğamdır. Bu, artıktan sonra yerdə qalan on dörd hərf gəldikdə baş verir. Bu zaman “ləm” səs assimilyasiya olur (itir), ondan sonrakı hərf isə şəddələnərək oxunur. Məsələn:

الثواب . الصلاة

Bu on dörd hərfi isə növbəti şeir parçasındakı Ərəbcə sözlərin baş hərflərinə əsasən yadda saxlamaq olar:

طِبُّ ثُمَّ صِلْ رُحْمًا تَفْزُ ضِيفَ ذَا نِعَمٍ
دَعِ سُوءَ ظَنِّ زُرِّ شَرِيفًا لِلْكَرَمِ

Lügət:

طِبُّ – yaxşı (adam) ol. طَيَّبَ – yaxşı olmaq, yaxşılıq etmək felinin əmr forması

ثُمَّ – sonra

صِلْ - əlaqə qurmaq, qohumluq etmək

رُحْمًا – qan qohumluğu

تَفْزُ – qazanmaq

ضِيفَ – qonaqpərvər ol

ذَا – (bir şeyə) sahib olan

نِعَمٍ – nemət

دَعِ – dəf et, qov

سُوءَ – pislilik

ظَنِّ – zənn

زُرِّ – ziyarət et

شَرِيفًا – şərəfli

لِلْكَرَمِ – kərəm sahibi olmaq üçün, alicənab olmaq üçün

Tərcümə. Yaxşılardan ol sonra qohumluq əlaqələrini möhkəmlət, uğur qazanarsan. Nemət sahibinə qarşı qonaqpərvər ol, pis zənni qov, şərəfliləri alicənablıq üçün ziyarət et.

Qeyd. Eyni ilə “əlif ləm” birləşməsindəki idğam qaydasındaki hərfləri də tərcümədən yox, şeirin Ərəbcə orijinalından əzbərləyərək, yadda saxlamaq gərəkdir.

- 28 -

وَاللَّامُ الْأُولَى سَمَّهَا قَمْرِيَّةً
وَاللَّامُ الْأُخْرَى سَمَّهَا شَمْسِيَّةً

Lügət.

الأولى – birinci

سَمَّهَا – adlanır

قَمْرِيَّةً – qaməri, ay sözündən götürülmüşdür

الأخرى – sonuncu

شَمْسِيَّةً – şəmsi, günəş sözündən götürülmüşdür

Tərcümə. Birinci ləm qaməri, sonuncu ləm isə şəmsi adlanır.

İzahı. Ləm ət-tarifin idğam qaydası özünü الشمس sözündə , izhar qaydası isə القمر sözündə bariz şəkildə göstərdiyindən birinci qaydaya tabe olan hərfləri şəmsi, ikinci qaydaya tabe olanları isə qaməri hərflər adlandırırlar.

- 29 -

وَأُظْهِرَنَّ لِأَمِّ فِعْلٍ مُّطْلَقاً
فِي نَحْوِ قُلْ نَعَمْ وَقُلْنَا وَالتَّقَّ

Lügət

وأَظْهَرَ – və izhar et, aydın şəkildə tələffüz et

لَامٍ فِعْلٍ – fel ləmi

مُطْلَقاً – mütləq şəkildə

فِي نَحْوِ – (bu) nümunələrdə

Tərcümə. Sükunlu “ləm”in fellərdə **قُلْ نَعَمْ**, **وَقُلْنَا** və **النَّقَّ** misallarında olduğu kimi ümumən izhar edilərək oxunması mütləqdir.

İzahı. Sükunlu “ləm” fellərdə yalnız özündən sonra “ra” və “ləm” hərfləri gələrkən idğam edilir. Qalan bütün hallarda isə aydın şəkildə oxunması- izhar edilməsi gərəkdir.

Müəllif sadaladığı mislləri oxucunu düşündürmək məqsədi ilə xüsusi olaraq seçib vermiş isim və felləri bir-birindən ayırmaq üçün incə nüanslara toxunmuşdur.

Belə ki, məhz isimlərdə “ləm” hərfindən sonra “nun” hərfi gəldikdə” ləm” idğam olunur.

Fellərdə isə səs itmədən aydın şəkildə izhar edilir ki, bu da onların fərqi. Eləcə də **النَّقَّ** sözündəki “əlif ləm” isimlərdə müşahidə etdiyimiz müəyyənlik artıqlı olmadığından, “tə” hərfindən əvvəl gələn “ləm” aydın şəkildə tələffüz olunmalıdır.

المثلين والمتقاربين والمتجانسين

Misleyn, mütəqaribeyn və mutəcəniseyn.

إِنْ فِي الصِّفَاتِ وَالْمَخَارِجِ اتَّفَقَ حَرْفَانِ فَالْمِثْلَانِ فِيهِمَا أَحَقُّ

Lügət.

إِنْ - əgər

الصِّفَاتِ – sifətlər

المَخَارِجِ – məxrəclər, məxrəc sözünün cəm halı. Təcvid terminologiyasında isə hərflərin çıxış nöqtəsi

اتَّفَقَ – ittifaq etmək

حَرْفَانِ – iki hərf

أَحَقُّ – (bir şeyə) haqqı olmaq, hüququ çatmaq.

Tərcümə. Əgər iki hərf həm sifət həm məxrəcdə ittifaq edirsə (eynidirsə), onların misleyn adlanmağa haqqları çatır.

İzahı. Bu başlıq altında iki hərfin bir-birilə qarşılaşması zamanı aralarında baş verən hökmlərdən söhbət gedir. Onlardan birincisi misleyn qarşılaşmasıdır ki, iki eyni, bir-birinin misli olan hərf yanaşı gələndə baş verir.

وَفِي الصِّفَاتِ اِخْتَلَفًا يُلَقَّبَا

مُتَقَارِبَيْنِ ... (-32-)

Lügət.

يَكُونَا – ikisi (iki hərf) olarsa

تَنَقَّرَبَا – yaxın (məsafə baxımdan) , təqribi

اِخْتَلَفَا – müxtəlif

يُلَقَّبَا – ləqəb verilir, ləqəblə çağrılır

Tərcümə. Əgər məxrəcləri yaxın, sifətləri isə müxtəlif olarsa, belə hərflərə mutəqaribeyn ləqəbi verilir.

İzahı. Müəllif qafiyə uyğun olsun deyərək مُتَقَارِبَيْنِ sözünü 32-ci bəndin başlanğıc misrasında yerləşdirsə də məna etibarilə o, 31-ci bəndin davamına aiddir.

Mutəqaribeyn qarşılaşması ya məxrəcləri, ya sifətləri, ya da həm məxrəc, həm də sifətləri yaxın olan hərflər arasında baş verir. Məsələn, “ləm” və “ra”, yaxud “qaf” və “kəf” hərfləri qarşılaşdıqda bu hala təsadüf olunur.

- 32 -

مُتَقَارِبَيْنِ أَوْ يَكُونَا اتَّفَقَا

فِي مَخْرَجِ دُونَ الصِّفَاتِ حُقُقَا

بِالْمُتَجَانِسَيْنِ ... (-33-)

Lügət.

أَوْ – yaxud, və ya

يَكُونَا اتَّفَاقًا – (iki hərf bir-birilə) ittifaq edərlərsə

دُونَ الصِّفَاتِ – sifətlərdə isə yox

بِالْمُتَجَانِسَيْنِ – mütəcəniseyn, eyni cinsli, həmcins

حُوقًا – təsdiq olunur,

Tərcümə. Yaxud əgər məxrəclər eyni, sifətlər isə fərqli olarsa mütəcəniseyn (eyni cinsli) adlanmaq hüququna malikdir.

İzahı. Burda da həmçinin qafiyə xatirinə بِالْمُتَجَانِسَيْنِ sözünü 33-cü bəndin başlanğıcına salınsa da, məna etibarilə 32-ci bəndi tamamlayır.

Qarşılaşan hərflər arasındakı münasibətin üçüncü növü isə mütəcəniseyn, yəni həmcins qarşılaşma adlanır. Bu zaman hərflərin məxrəci eyni, sifətləri isə fərqli olur. Məsələn, “tə” və “ta”, “zəl” və “za” və s. hərfləri arasındakı münasibət bu qəbildəndir.

- 33 -

الْمُتَجَانِسَيْنِ ثُمَّ إِنَّ سَكَنَ
أَوَّلِ كُلِّ فَالِصَّغِيرِ سَمِّينِ

Lügət.

أَوَّلُ - əvvəl, ilk

كُلِّ ُ – hər, hər bir

صغیر – kiçik

سَمَّيْنُ - adlandır

Tərcümə. Sonra əgər bunlardan hər birində (misleyn, mutəcəniseyn, mütəqaribeyn) birinci hərf sükunlu gələrsə onlar arasındakı hökmə kiçik deyilir.

İzahı. Aydın olduğu kimi misleyn, mutəcəniseyn və mütəqaribeyn olan bu hərflərdən ilki sükunlu gələrsə, onlar kiçik misleyn/ mutəcəniseyn/ mütəqaribeyn adlanırlar. Bu zaman idğam baş verir, birinci səs itir, ikincisi isə şəddələnərək oxunur. Məsələn:

İdğam mutəcəniseyn – قَدْ تَبَيَّنَ

İdğam mütəqaribeyn - قُلْ رَبِّ

İdğam misleyn – حَجَّ

- 34 -

أَوْ حُرِّكَ الْحَرْفَانِ فِي كُلِّ قَوْلٍ
كُلُّ كَبِيرٍ وَأَفْهَمَنَّهُ بِالْمَثَلِ

Lügət:

حُرِّكَ – hərəkələnir

قَوْلٌ – elə isə de ki

كَبِيرٌ – böyük

وَأَفْهَمْنَاهُ – və bunu fəhm et

بِالْمَثَلِ – misallar üzərində, numunələrdə

Tərcümə. Yaxud əgər gələn (misleyn, mutəqaribeyn, mütəcəniseyn) hərflərdən hər ikisi hərəkəlidirsə, hamısını böyük adlandır və misallar üzərində fəhm et.

Qeyd. Əgər qarşılaşan misleyn / mutəqaribeyn / mutəcəniseyn hərflərin hər ikisi hərəkəli gələrsə, müvafiq olaraq böyük misleyn / mutəqaribeyn / mutəcəniseyn adlanır. Qurani Kərimdə bəzi istisnaları çıxmaqla (məsələn, təmənunə, ətuhəccunni) hərflər aydın şəkildə oxunmalıdır.

أقسام المد

Məddin növləri

- 35 -

وَالْمَدُّ أَصْلِيٌّ وَفَرْعِيٌّ لَهُ

وَسَمَّ أَوَّلًا طَبِيعِيًّا وَهُوَ

Lügət:

المُدُّ – uzatma, dartma. Təcvid terminologiyasında isə hərəkənin uzanmasına deyilir

أَصْلِيٌّ - əsl, əsas, birinci dərəcəli

فَرَعِيٌّ –şaxələnmiş, törəmə, ikinci dərəcəli

طَبِيعِيًّا – təbii

سَمَّ – adlanır

Tərcümə. (Məddin növləri dedikdə nəzərdə tutulan) əsli (əsas) və fərii məddir. Birinciyə təbii də deyirlər və o...

Izahı. Məlum olduğu kimi, tərcümədə “genişlənmək, dartmaq, uzatmaq” mənasını verən mədd sözü özündən əvvəl gələn hərfin hərəkəsinin müvafiq olaraq “əlif”, “vav” və “yə” mədd hərfləri vasitəsilə uzadılmasıdır və iki növ olur: 1. Əsli (əsas) və 2. fərii (törəmə).

Əsli məddin təbii adlanmasına səbəb, onun Ərəb dilinin təcvidsiz, adi oxunuşunda da iki hərəkə miqdarı uzadılaraq həmişə mövcud olmasıdır.

Qeyd. Fikrin davamı növbəti misrada gəlir.

مَا لَا تَوَقُّفَ لَهُ عَلَى سَبَبٍ
وَلَا يَدُونِهِ الْحُرُوفُ تُجْتَلَبُ

Lügət.

توقف – asılı olmaq, asılılıq

سَبَبٌ – səbəb

بِدُونِهِ - o mövcud olmadan

تُجْتَلَبُ – bir-birinə birləşdirmək, cəm olunmaq

Tərcümə. (Və o elə bir məddir ki) heç bir səbəbdən asılı deyil və hərflər onsuz oxuna (realizə edilə) bilməz.

İzahı. “Səbəbdən asılı olmamaq” dedikdə nəzərdə tutulan əsl məddin təbii olaraq Ərəb dilinin adi oxunuşunda da mövcud olması, “heç bir hərfin onsuz realizə edilməməsi” dedikdə isə, kəlmədə olmadıqda mənanın itməsi qəsd edilir. Məsələn, uzatma əlifı olmasa لا adi ُ kimi oxunar, bu isə mənanın təhrifinə gətirib çıxarar.

- 37 -

بَلْ أَيْ حَرْفٍ غَيْرٍ هَمْزٍ أَوْ سُكُونٍ

جَا بَعْدَ مَدٍّ فَالطَّبِيعِيُّ يَكُونُ

Lügət.

بل - əslində, belə ki mənasını daşıyan cümlə hərf hissəciyi

أَيْ – hansı ki

غَيْرٍ – qeyri

جَا – gəlmək, meydana çıxmaq

بَعْدَ – sonra

يَكُونُ – olar

Tərcümə. Belə ki, “həmzə” və sükundan başqa istənilən hərf gələrsə, o təbii mədd olar.

İzahı. Bu misralarda isə Qurani Kərimdə məddin iki hərəkədən daha çox oxunmasına yol açan səbəblər qeyd edilir. Bunlar – mədd hərfindən sonra “həmzə” yaxud sükunun gəlməsi hallarıdır ki, bir qədər sonra müəllif onlar haqqında söhbət açacaqdır.

- 38 -

وَالْآخِرُ الْفَرْعِيُّ مَوْقُوفٌ عَلَيَّ
سَبَبٌ كَهَمَزٍ أَوْ سُكُونٍ مُسْجَلًا

Lügət.

مَوْقُوفٌ – asılı olmaq

كَيْ – kimi

مُسْجَلًا – qeydə alınmış, ümumi

Tərcümə. O birisi fərii (törəmə) mədd isə “həmzə” və ümumi sükun kimi səbəblərdən asılıdır.

İzahı. Fərii sözü Ərəb dilində “şaxələnmiş, törənmiş, törəmə” mənasında gəlir. İstilahda isə həmzə yaxud sükun səbəbilə əmələ gələn, iki hərəkədən daha çox uzanan mədləri ifadə edir. Müəllif مُسْجَلًا sözü ilə sükunun ümumiliyinə diqqət çəkir. Yəni daimi yaxud vəqf edildiyi üçün yaranan müvəqqəti sükun olmasının əhəmiyyəti yoxdur- qayda eynilə hər ikisinə də şamil olunur.

حُرُوفُهُ ثَلَاثَةٌ فَعِيهَا
مِنْ لَفْظٍ وَآيٍ وَهِيَ فِي تَوْحِيهَا

Lügət.

فَعِيهَا – onları qavra,

لَفْظٍ – ləfz, söz

وَآيٍ – söz vermək. sözün original forması həməzə ilə yazılır

تَوْحِيهَا – uzatma hərflərini özündə cəmləyən kombinasiya

Tərcümə. (Mədd hərfləri) üçdür. Onlar وَآيٍ və تَوْحِيهَا ləzfindədir.

İzahı. Müəllif mədd hərflərini yadda saxlamaq üçün iki birləşmə təklif edir. Onlardan تَوْحِيهَا kombinasiyası daha dəqiqdir. Çünki burada həmçinin bu üç hərfin mədd olması üçün irəli sürülən şərtlər də öz əksini tapmışdır. Növbəti misrada bu şərtlər izah edilir.

وَكَسْرُ قَبْلِ الْيَا وَقَبْلَ الْوَاوِ ضَمٌّ
شَرْطٌ وَفَتْحٌ قَبْلَ أَلْفٍ يُتْرَمُ

Lügət.

الْكَسْرُ - Kəsra işarəsinin adı

شَرْطٌ Şərt

ضَمٌّ dammə işarəsinin adı

فَتْحٌ fəthə işarəsinin adı

يُتْلَزَمُ – lazımdır لَزِمَ – lazım olmaq, vacib olmaq

Tərcümə. “Yə” (hərfindən) əvvəl kəsra, uau (hərfindən) əvvəl dammə şərtidir. (Eləcə də) əlif ləyyinədən əvvəl həmişə fəthə gəlir.

İzahı. Sükunlu “əlif”, “vav” və “yə” hərflərinin mədd hərfi adlanması üçün hökmən onlardan əvvəl gələn hərfin hərəkəsi müvafiq olaraq fəthə, dammə və kəsra olmalıdır. Bu şərt ödənmədiyi təqdirdə, həmin üç hərflərin mədd hərfləri sayılmır.

- 41 -

وَاللَّيْنُ مِنْهَا أَلْيَا وَوَاوٌ سَكَنًا
إِنْ انْفِتَاحٌ قَبْلَ كُلِّ أُعْلِنَا

Lügət

الَّيْنُ - yumşaq, incə. Təcvid terminologiyasında uau və yənin lin sifətini ifadə edir.

انْفِتَاحٌ – açıq. Fəthəyə işarədir.

أُعْلِنَا – elan edilmək

Tərcümə. Bunlardan (bu üç hərfdən) “uau” və “yə” sükunlu olub, özündən əvvəl açan (fəthə) gəldikdə lin yumşaq adlanır.

İzahı. Bu misralarda isə sükunlu “vav” və “yə” hərflərindən əvvəl müvafiq olaraq dammə yaxud kəsra yox, fəthə gəldikdə, mədd hərfi yox, artıq lin hərfləri adlanacağı qeyd edilir. Lin sifəti iki hərfin tələffüzündə yumşaq, incəlik əmələ gətirir.

أحكام المد

Məddin hökmləri

- 42-

لِلْمَدِّ أَحْكَامٌ ثَلَاثَةٌ تَدْوِمٌ
وَهِيَ الْوَجُوبُ وَالْجَوَازُ وَاللُّزُومُ

Lügət.

لِلْمَدِّ – məddin

أَحْكَامٌ – hökmlər. حُكْمٌ sözünün cəmi

تَدْوِمٌ – həmişə داوما (daima) sözündən törənmişdir

الْوَجُوبُ – vacib

الْجَوَازُ – caiz, icazəli

اللُّزُومُ – lazım

Tərcümə. Məddin üç hokum mövcuddur: vacib, caiz və lazım.

İzahı. Fərii mədlər barədə üç hökm mövcuddur. 1. Caiz. Bu halda həmin məddi iki hərəkə təbii mədd kimi də, artıq da uzatmaq caizdir. 2. Vacib. Bu hökmə malik olan mədlər hökmən iki hərəkədən çox uzadılmalıdır. Lakin uzunluq miqdarında seçim etmək mümkündür. 3. Lazım hökmünə malik olan mədlər isə mütləq 6 hərəkə miqdarında uzadılmalıdır.

- 44 -

فَوَاجِبٌ إِنْ جَاءَ هَمْزٌ بَعْدَ مَدٍّ
فِي كَلِمَةٍ وَذَا بِمُتَّصِلٍ يُعَدُّ

Lügət.

إِنْ - əgər

ذَا – burda هذا işarə əvəzliyinin qısaltılmış formasıdır

بِمُتَّصِلٍ – birləşmək, bitişmək mənasından gəlir. Təcvid terminologiyasında isə müttəsıl məddi ifadə edir

يُعَدُّ – hesab edilmək

Tərcümə. Vacib mədd eyni kəlmədə məd hərfindən sonra “həmzə” gələrkən baş verir ki, bu da müttəsıl adlanır.

İzahı. Misralarda müəllif mədd müttəsıl qaydasını izah edir. Müttəsıl sözü təcümədə “bitişik, ard-arda” deməkdir, əgər eyni kəlmə içərisində mədd hərfinin ardınca “həmzə” gələrsə baş verir. Həfs- ən – Asım qirətinə görə bu zaman mədd dörd yaxud beş hərəkə uzadılmalıdır. Məsələn:

وَجَائِزٌ مَدٌّ وَقَصْرٌ إِنْ فُصِّلَ
كُلُّ بِكَلِمَةٍ وَهَذَا الْمُنْفَصِلُ

Lügət.

جَائِزٌ – caiz icazəli

مَدٌّ – burda terminoloji məddi iki hərəkədən çox uzatmaq mənasında işlədilir.

قَصْرٌ – qısa, qısaltmaq. Təcvid terminologiyasında isə məddin 2 hərəkə miqdarı uzanan növünü ifadə edir.

فُصِّلَ – ayrı, ayrılan

الْمُنْفَصِلُ – ayrılan. Təcvid terminologiyasında munfəsıl mədd

Tərcümə. Həm qısa (yalnız iki hərəkə) həm uzun oxumaq (iki hərəkədən artıq) ayrı-ayrı kəlmələrdə (mədd hərfindən sonra həmzə) gəldikdə caiz olar ki, buna da mədd munfəsıl deyilir.

İzahı. “Munfəsıl” sözü isə tərcümədə “ayrı, fəsil, ayrılan” mənasından gəlir. Əgər birinci kəlmənin sonu mədd hərflərindən birilə bitər, ikinci kəlmə isə “həmzə” ilə başlayarsa, onda Hafs qıraətinin Şatibiyyə qolu ilə 4-5, Tayyibəh yolu ilə çatdırılmasında isə 2 hərəkə miqdarı uzatmaq caizdir. Məsələn:

في أنفسهم

Ümumiyyətlə uzunluğuna görə məddin üç mərtəbəsi olur. **1. Qasr.** Adından da bəlli olduğu kimi qısa mədd deməkdir. Müddəti 2 hərəkə yaxud bir (yumşaq) əlifdir. **2. Təvəssüt.** Məddin orta uzunluqda yəni 4 (5) hərəkə yaxud 2 əlif olmasını qəsd edir. **3. Tul.** Məddin 6 hərəkə ya da 3 əlif miqdarı uzunluğa malik olmasını qəsd edir. Müəllif bu misrada قَصْرَ deyərəkən munfəsıl məddin 2 hərəkə miqdarında, yaxud uzadı olaraq (mədd edilərək) daha çox, 4-5 hərəkə qədər oxuna bilməsinin caiz olduğundan bəhs edir.

- 45 -

وَمِثْلُ ذَا إِنْ عَرَضَ السُّكُونُ
وَقَفًّا كَتَعْلَمُونَ نَسْتَعِينُ

Lügət.

مِثْلُ – eynisi, misli

ذَا - işarə əvəzliyinin qısaldılmış forması, Ərəb poeziyasında qafiyəni uyuşdurmaq üçün tez-tez istifadə edilir

عَرَضَ - özünü göstərmək, baş vermək

وَقَفًّا – dayanmaq, durmaq. Təcvid terminologiyasında vəqf, ayənin sonunda yaxud icazəli yerində nəfəsi dərərək oxumağı dayandırmaq.

كَيْ – kimi

تَعْلَمُونَ – siz bilirsiniz

نَسْتَعِينُ – kömək diləyirik

Tərcümə. Həmçinin mədd hərfindən sonra müvəqqəti sükun gələrsə məddin hokum caiz olar. كَيْ تَعْلَمُونَ və نَسْتَعِينُ sözlərindəki kimi.

İzahı. Bu misralarda isə müəllif vəqf qaydası ilə bağlı əmələ gələn müvəqqəti sükundan dolayı yaranan mədlərin (məddül arid li sükun) hökmünə toxunur. Vəsl (ayləri ard-arda, dayanmadan oxumaq) halından fərqli olaraq, vəqf edilərkən (ayləri dayanaraq oxumaq) sonuncu sözün hərəkə yaxud tənvinləri düşüb sukuna çevrilir. Bu zaman sonuncudan əvvəlki hərflin yaxud mədd hərfləri olarsa, onları qasr (2 hərəkə yaxud 1 əlif), təvəssüt (4 hərəkə yaxud 2 əlif) yaxud tul (6 hərəkə yaxud 3 əlif) mərtəbəsində uzatmaq caizdir.

Şeirdə mədd arid li sükun(müvəqqəti sükun) məddinə تَعْلُمُونَ , lin məddinə isə نَسْتَعِينُ misalı verilmişdir.

- 46 -

أَوْ قُدِّمَ الْهَمْزُ عَلَى الْمَدِّ وَذَا
بَدَلٌ كَأَمَنُوا وَإِيمَانًا خُذَا

Lügət

أَوْ – və ya, yaxud

قُدِّمَ – öndə gəlmək

بَدَلٌ - dəyişdirmək, qarşılıq, bədəl. Təcvid terminologiyasında məddul-bədəl qaydasını ifadə edir.

وَذَا - هذا işarə əvəzliyinin qısaldılmış forması, Ərəb poeziyasında qafiyəni uyşdurmaq üçün tez-tez istifadə edilir

ءَامَنُوا – iman gətirənlər

إِيمَانًا - iman

خُذَا – “götür” sözünün qafiyəyə uyşsun deyə mənzum forması

Tərcümə. Yaxud da ءَامَنُوا və إِيمَانًا sözlərindəki kimi mədd hərfinin önündə hənzə gələrsə meydana çıxan bədəl(in də hokmü caiz olar).

İzahı. “Dəyişmək” sözündən gələn bədəl, təcvid terminologiyasında mədd hərfindən əvvəl həmzə gəldikdə baş verir. İçində Həfs qiraəti olmaqla bütün qurralar məddul bədəlin davamlılığı qasr (2 hərəkə yaxud 1 əlif miqdarı) olaraq qiymətləndirsələr də yalnız Vərş qiraətində onu təvəssüt (4 hərəkə ya da 2 əlif) yaxud tul (6 hərəkə ya da 3 əlif) mərtəbəsində də oxumaq icazəlidir.

- 47 -

وَلَا زِمَّ إِنِ السُّكُونُ أَصْلًا
وَصَلًّا وَوَقْفًا بَعْدَ مَدِّ طُولًا

Lügət.

أَصْلًا - daimi

وَصَلًّا – وَصَلٌ bağlamaq, calamaq, keçmək

وَقْف – dayanmaq durmaq

مَدِّ طُولًا - uzun mədd. Təcvid terminologiyasında məddin 6 hərəkə yaxud 3 əlif miqdar olan tul mərtəbəsini ifadə edir.

Tərcümə. Həm vəqf həm vəsl halında mədd hərfindən sonra sükun daimdirsə, məddin tul (6 hərəkə yaxud 3 əlif) olması lazımdır.

İzahı. Misralarda nəzərdə tutulan “mədd ləzim”dir. Daimi sükun dedikdə həm vəsl həm də vəqf halında sözdə həmin sükunun sabit olması qəsd edilir. Məsələn, (قَافٌ) ق. Əgər mədd hərfindən sonra belə sükunlu hərf gələrsə, bütün qarilərin yekdil rəyinə görə belə mədd lazım hökmündə olacaqdır. “Qaçınılmaz, vacib” mənasını verən “ləzim” adı da burdan irəli gəlir.

أقسام المد اللازم

Məddül ləzimin növləri

- 47 -

أَقْسَامُ لَازِمٍ لَدَيْهِمْ أَرْبَعَةٌ
وَتِلْكَ كَلِمِيٌّ وَحَرْفِيٌّ مَعَهُ

Lügət.

أَقْسَامُ – qismlər, növlər, hissələr, bölmələr قسم sözünün cəm halı

لَدَيْهِمْ – onlara görə (qurralara (qarilərə) görə)

تِلْكَ – onlar. Cansız əşyalarda cəm halı üçün istifadə edilən işarə əvəzliyi

كَلِمِيٌّ – kəlimədə olan, kəlimədən qaynaqlanan. Təcvid terminologiyasında məddül ləzim kəlimiyy nəzərdə tutulur

حَرْفِيٌّ – hərfdə olan, hərfdən qaynaqlanan. Təcvid terminologiyasında məddül ləzim hərfiyy nəzərdə tutulur

مَعَهُ – onunla

Tərcümə. Məddül ləzim 4 hissəyə ayrılır: İlk olaraq kəlimiyy ilə hərfiyy.

İzahı.

Mədd ləzim özü də dörd növə təsnif edir. İlk olaraq adi sözlər və muqatta hərfləri daxilində baş verən mədlər.

- 49 -

كِلَاهُمَا مُخَفَّفٌ مُتَقَلُّ
فَهَذِهِ أَرْبَعَةٌ تُفَصِّلُ

Lügət.

كِلَاهُمَا Onların hər ikisi

مُخَفَّفٌ خفيف Sözündən törəmişdir. Xəfif yüngül deməkdir

مُتَقَلُّ ثَقِيل sözündən törəmişdir. Ağır deməkdir

تُفَصِّلُ – təfsil, fəsil, hissə, geniş izah edilib

Tərcümə. Hər ikisi yüngül və ağır olur. Və bu dördlüyün təfsilatı vardır.

İzahı. Yuxarıdakı misrada qeyd edilən ləzim məddin iki növü özlü də yenidən iki hissəyə ayrılır: yüngül və ağır.

فَإِنْ بِكَلِمَةٍ سُكُونٌ اجْتَمَعَ
مَعَ حَرْفٍ مَدٍّ فَهُوَ كَلِمَةٌ وَقَعَتْ

Lügət.

فَإِنْ beləliklə əgər

بِكَلِمَةٍ – bir kəlmədə

اجْتَمَعَ – görüşər, qarşılaşar

وَقَعَتْ – vaqe olar, meydana çıxar

Tərcümə. Beləliklə əgər eyni kəlmənin içində sükun ilə mədd hərfi qarşılaşarsa, məddul ləzim kilimiyy meydana çıxar.

İzahı. Əgər eyni sözdə mədd hərfindən sonra vəqf səbəbi ilə yaranan müvəqqəti yox, daimi sükun gələrsə, mədd ləzim kilimiyy adlanır.

أَوْ فِي ثَلَاثِيَّ الحُرُوفِ وَجِدًا وَالْمَدُّ وَسَطُهُ فَحَرْفِيَّ بَدَا

Lügət.

ثَلَاثِيَّ الحُرُوفِ – üçlü hərflər

وَجِدًا – mövcud olar

الْمَدُّ – mədd hərfi

وَسَطُهُ – ortasında, mərkəzində. ta hərfi fəthəli də, damməli də oxuna bilər

بَدَا – görünmək, ortaya çıxmaq

Tərcümə. Əgər üçlü hərflərdə mədd ortada olarsa, bu zaman hərfiyy ortaya çıxar.

İzahı. Hərflərdə baş verən məddül-ləzim yalnız muqatta hərflərində baş verir. Bu o hərflərdir ki, 29 surənin başında 14 müxtəlif birləşmədə gəlirlər. Cəmi 14 muqatta hərfi var.

Üçlü hərflərdə şərti adı üç hərfdən ibarət olan muqatta hərfləri nəzərdə tutulur. Əgər onların ortancıl hərfi mədd hərflərindən biridirsə, bu zaman məddül ləzim hərfiyy qaydası baş verəcəkdir.

Məsələn, “nun” hərfinin adı نون şəklindədir, üçlüdür, ortancıl hərfi isə mədd hərflərindən olan “uau”dır. Yaxud “sad” hərfinin adı صاد şəklindədir, üçlüdür, ortancıl hərfi isə mədd hərflərindən “əlif”dir.

كِلَاهُمَا مُتَقَلِّبٌ إِنْ أُدْغِمَا
مَخَفَّفٌ كُلُّ إِذَا لَمْ يُدْغِمَا

Lügət.

كِلَاهُمَا – hər ikisi

مُتَقَلِّبٌ – ağır olar

إِنْ أُدْغِمَا - əgər idğam edilərsə

مَخَفَّفٌ – yüngül olar

لَمْ يُدْغِمَا – idğam edilməzsə

Tərcümə. Hər ikisi (harfiyy və kilimiyy) idğam edilərsə müsəqqal (ağır), edilməzsə, muxəffaf (yüngül)olar.

İzahı. Həm kəlmələrdə, həm hərflərdə olan məddül ləzim özləri də iki növ olur.1. Yüngül. 2. Ağır.

“Musəqqal” sözü tərcümədə “ağır, ağırlaşdırılmış” deməkdir. Təcviddə isə eyni söz daxilində mədd hərflərindən sonra şəddəli hərfin gəlməsini ifadə edir. Misrada idğam deyilərkən, müəllif idğam misləyni nəzərdə tutulur. Eyni sözün içində belə hərflər şəddəli formada bir hərflər kimi yazılır, əslində isə birincisi sükunlu ikincisi hərəkəli iki hərfin qarşılaşaraq idğam edilir. Bu tip hərflərin tələffüzü bir ədəd sükunlu hərfin tələffüzündən daha çətin olduğu üçün də adına “musəqqal” (ağırlaşmış) deyilir. Bu zaman mədd 6 hərəkə miqdarında uzadılaraq, oxunur. Məsələn:

وَلَا الضَّالِّينَ
مِنْ دَابَّةٍ

Məddül ləzim kəlimiyyu musəqqal qaydasında iştirak edən şəddəli hərflərin hər ikisinin aydın tələffüzünü təmin etmək üçün nəbr qaydasının tətbiq edilməsi zəruridir. İstisna yalnız şəddəli “nun” və “mim” hərfləri üçündür. Çünki bu halda bu hərflərdə baş verən kamil ğunnə artıq dinləyiciyə hərfin şəddəli olmasını bildirəcəkdir.

“Muxaffəf” sözü isə Ərəb dilindən təcümədə “yüngül, xəfifləşdirilmiş” deməkdir. Təcvid elmində isə bir kəlmə daxilində mədd hərfindən sonra sükunlu hərfin gəlməsini ifadə edir. Quranda bu cür yalnız

ءَأَنَّ كəlməsi mövcuddur. O da Yunus surəsinin 51 və 91-ci ayələrində təkrar olaraq gəlmişdir.

Kəlmələrdə baş verən bu prinsip, muqatta hərflərinin şərti adlarının daxilində də müvafiq olaraq, baş verir.

Belə ki, üçlü muqatta hərfinin məddindən sonra gələn hərflə, növbəti muqatta hərfi arasında idğam baş verərək, şəddəli oxunarsa, məddül ləzim hərfiyy musəqqal özünü göstərir. Məsələn:

الف لَامٍ مِّيمٍ = اَلَمَ
طَا سَيْنٍ مِّيمٍ = طَسَمَ

Üçlü muqatta hərfinin məddindən sonra şəddəli ğunnə hərfinin olmaması halında isə məddül ləzim hərfiq muxaffəf təzahür olur. Məsələn:

ق = قَافٍ

ص = صَادٍ

ح = حَامِيمٍ

وَاللَّزِمُ الْحَرْفِيُّ أَوَّلَ السُّورِ
وُجُودُهُ وَفِي ثَمَانٍ انْحَصَرَ

Lügət.

السُّورُ – surələr, surə sözünün cəm halı

وُجُودُهُ – ona rast gəlinir

ثَمَانٍ – səkkiz (rəqəm)

انْحَصَرَ – inhisar, hüdudlandı, əhatə olundu

Tərcümə. Mədd ul ləzim hərfiyy isə surələrin əvvəlində gələn səkkiz hərfdə mövcuddur

İzahı. Bütün muqatta hərflərində məddül ləzim baş verirmi? Xeyr. Müəllif muqatta hərflərinin yalnız 8-də məddül ləzimə rast gəldiyinə oxucunun diqqətini çəkir.

يَجْمَعُهَا حُرُوفُ كَمْ عَسَلْ نَقْصِ

وَعَيْنُ دُوِّ وَجْهَيْنِ وَالطُّوْلُ أَخْصَنُ

Lügət.

يَجْمَعُهَا – onlar toplanmışdır

كَمْ – neçə, necə

عَسَلٌ – bal

نَقَصٌ – naqis oldu, azaldı

عَيْنٌ – ع hərfinin adı

دُوٌّ – mənsubiyyət, məxsusluğu bildirir

وَجْهَيْنِ – iki üz, iki tərəf, iki üsul

أَخْصَنُ – üstünlük verilən, xüsusi olan

Tərcümə. Bu hərflər “ Bal nə qədər azdır” ifadəsində cəmlənmişlər. “Ayn” hərfi barədə iki rəy var. (6 hərəkə uzatmağa) daha çox üstünlük verilir.

İzahı. Bu misralarda isə müəllif lazım məddin baş verdiyi həmin səkkiz muqatta hərfinin cəmləndiyi kombinasiyanı oxucuya təqdim edir. Tərcümədə “bal nə qədər azdır” mənasını verən birləşməni, oxucu Ərəbcə yadda saxlamalıdır.

Ayn hərfinin iki üzündən qəsd qarilər arasında onun tul (6 hərəkə yaxud 3 əlif) yoxsa təvəssüt (4hərəkə yaxud 2 əlif) mərtəbəsində oxunması haqda olan ixtilafdır. Şeirin bəzi nüsxələrində 3 üzü olduğu da qeyd edilir. Bu da qarilər arasında onun qasr (2 hərəkə yaxud 1 əlif) miqdarı oxunuşu olduğunu deyənlərə işarədir. Belə ki, Hafs qıraətinin Şatibiyyə qolu ilə çatdırılmasında tul və təvəssüt, Tayyibəh qolu ilə çatdırılmasında isə əlavə olaraq qasr da qeyd edilir.

وَمَا سِوَى الْحَرْفِ الثَّلَاثِي لِأَلْفٍ
فَمُدُّهُ مَدًّا طَبِيعِيًّا أَلْفٌ

Lügət.

سِوَى – savayı

فَمُدُّهُ – onun məddi

طَبِيعِيًّا – təbii

أَلْفٌ – tanınmaq, bilinmək

Tərcümə. (Məddül ləzim hərfiyy qaydasında iştirak edən) üçlü hərflər və əlifdən savayı digər muqatta hərflərindəki mədd təbii mədd olaraq bilinir.

İzahı. Müəllif burda 14 muqatta hərflərinin təsnifi mövzusunda toxunur. Ümumiyyərlə mövcud olan 14 muqatta hərfi, uzanma formasında görə üç qismə bölünür: **1.** Əlif. Muqatta hərfi kimi oxunduğu zaman bu hərflər uzanmadan أَلْف adı ilə oxunur. **2.** Üçlü muqatta hərfləri. Bu muqatta hərflərinin adı üç hərfdən ibarətdir, ortancıl hərfi mədd hərflərindən (ا و ي) biri olmalıdır. Bu zaman burda məddül ləzim hərfiyy qaydası tətbiq olunaraq, tul mərtəbəsində (6 hərəkə yaxud 3 əlif) oxunacaqdır. Bu üçlü muqatta hərfləri كَمْ عَسَلٌ نَقَصَ (yaxud عَسَلَكُمْ نَقَصَ) kombinasiyasında toplanmışlar. **3.** İki hərəkə miqdarı oxunan muqatta hərfləri. Bunlar isə əlif və üçlü hərflərdən savayı yerdə qalan muqatta hərfləridir.

وَدَاكَ أَيْضاً فِي فَوَاتِحِ السُّورِ
فِي لَفْظِ حَيِّ طَاهِرٍ قَدْ انْحَصَرَ

Lügət.

ذَٰكَ-o kişi cinsinin təkində uzağı bildirən işarə əvəzliyi

أَيْضاً Həmçinin

فَوَاتِح – açanlar

لَفْظٍ – ləfz, ibarə, söz birləşməsi

حَيٍّ – həyət

طَاهِرٍ – təmiz

Tərcümə. Bu da (iki hərəkə uzadılan muqatta hərfləri də) həmçinin surələrin əvvəlində gəlir və حَيٍّ طَاهِرٍ (təmiz həyət) ləfzində bərqərar olmuşdur.

İzahı. Heç uzadılmayan “əlif” və üçlü muqatta hərflərindən başqa yerdə qalan 5 muqatta hərfi isə “təmiz həyət” kombinasiyasında birləşmişdir ki, bunu da Ərəbcə əzbərləmək gərəkdir.

Bəzi nüsxələrdə حَيٍّ طَاهِرٍ söz birləşməsi mədd əlifi olmadan حَيٍّ طَاهِرٍ formasında da gəlir. Lakin orijinaldakı mədd əlifi ilə müəllif muqatta əlifini yox, 2 hərəkəli uzatmanı qəsd etmişir.

- 57 -

وَيَجْمَعُ الْفَوَاتِحَ الْأَرْبَعَ عَشَرَ
صِلُهُ سُحَيْرًا مَنْ قَطَعَكَ ذَا اشْتَهَرَ

Lügət.

يَجْمَعُ – cəm olub, toplanıb

الْفَوَاتِحَ – açanlar

الْأَرْبَعِ عَشْرَ – on dörd (rəqəm)

صِلَ – qohumluq əlaqəsini möhkəmlətmək

سُحَيْرًا – səhər vaxtı

قَطَعَكَ – səninlə əlaqəni kəsən

اشْتَهَرَ – məşhur

Tərcümə. Və bu on dörd açan “Səninlə əlaqəni kəsənlə qohumluq bağını səhər vaxtı möhkəmlət” (cümləsiylə) məşhurlaşmışdır.

İzahı. Burada isə müəllif ümumən Qurani Kərimdə gələn on dörd muqatta hərfini yadda saxlamaq üçün həmin hərflərdən tərtib edilmiş cümləni oxucuya təqdim edir.

الخاتمة

Son

وَتَمَّ ذَا النَّظْمِ بِحَمْدِ اللَّهِ عَلَى تَمَامِهِ بِلا تَنَاهِي

Lügət.

تم – tamamlamaq, sona yetirmək, bitirmək

النَّظْمُ – nəzm, nizamlı düzölmüş fikir parçası, poeziya parçası

تَمَامِهِ – onun tamamlanması

بِلا تَنَاهِي – nəhayətsiz, sonsuz

Tərcümə. Bu şeir sona yetdi. Onun tamamlanmasına görə Allaha sonsuz həmd olsun.

İzahı. Müəllif heç bir xeyir əməlin Allahın köməyi olmadan reallaşdırıla bilinməyəcəyini vurğulayır. Belə ki, Uca Rəbbimiz buyurur:

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ

“Sənə yetişən hər bir yaxşılıq Allahdandır”

(Quran, Nisa, 79)

Bu səbəbdən, insan bir xeyirə nail olduqda onu öz nəfsindən bilməməli, onu bu nemətə yönləndirən Allaha şükr etməlidir. Məhz şükr, həmd-sənə edildiyi təqdirdə, əldə edilən uğur bərəkətlənir, həmçinin yeni-yeni nemətlərə qapı açılır:

وَإِذْ تَأْتِيَنَّكُمْ رُبُكُمُ الَّذِينَ شَكَرْتُمْ لِأَنْزِيلِنَاكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

O zaman Rəbbiniz bildirmişdi: “Əgər şükür etsəniz, sizə (olan nemətimi) artıraram, yox əgər nankorluq etsəniz, (bilin ki,) Mənim əzabım şiddətlidir”.

(Quran, İbrahim, 7)

أَبْيَاتُهُ نَدُّ بَدَأَ لِذِي النَّهْيِ
تَارِيخُهُ بُشْرَى لِمَنْ يُتَّقِنُهَا

Lügət.

أَبْيَاتُهُ – onun beytləri, بيت sözünün cəmi (beyt, misra)

نَدُّ - ətir, qoxu, buxur

بَدَأَ - aydın, təmiz

لِذِي – kim ki, malikdir

النَّهْيِ – ağıl

تَارِيخُهُ – onun tarixi

بُشْرَى – sevindirici xəbər, müjdə

يُتَّقِنُهَا – bunu kamil bilən أَنْقَنَ – kökündəndir, bu da bir sahəni ən yüksək dərəcədə, peşəkarcasına yaxşı bilmək deməkdir.

Tərcümə. Bu beytlər ağıl sahibləri üçün sanki ətirli bir qoxudur.
(Bitmə) tarixi isə kamil bilən üçün müjdəli xəbərdir.

İzah. Müəllif elmi qoxusundan ləzzət alınan ətirə bənzədir ki, bu da həqiqətdir. Elm ətir kimi, sahibinə və onu əhatə edənlərə, rahatlıq, fərləliq nəsib edir. Ətirdən fərqli olaraq, elmin gətirdiyi bu rahatlıq təkcə dünya həyatında yox, Axirət həyatında da davam edir.

İkinci misrada isə tərcümədə qeyd edilən mənadan əlavə, həmçinin Süleyman əl-Cənzurunin şeiri bitirmə tarixinin əbcəd üsulu qeyd edilişidir. Belə ki, بُشْرَى لِمَنْ يُتَّقِنُهَا söz birləşməsi əbcəd hesabı ilə Hicri 1198-ci ilini ifadə edir.

Ərəb əlifbası indiki Livan, Suriya, Fələstin ərazisində yerləşən qədim ölkələrdən olan Finikiya əlifbasından törəmiş, əvvəllər hərflər bildiyimiz tərtibdən bir qədər fərqli nizamla düzülmüşdü. Bu tərtibdə ilk hərflər əlif, bə, cim, dəl olduğundan əlifbanın adı da müvafiq olaraq əbcəd adlanırdı. Əbcəd hesablaması da Ərəb əlifbasının əvvəlki və müasir versiyası arasındakı fərqi ifadə edən hesablama növüdür. Şəriət baxımdan bu hesablamanın heç bir dini əsası olmasa da, Ərəb poeziya və incəsənətinin müəyyən mərhələlərində öz əksini tapmışdır. Müəllif də öz şeirində bu rəmzi ifadə metodundan istifadə etmişdir.

- 61 -

ثُمَّ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ أَبَدًا
عَلَى خِتَامِ الْأَنْبِيَاءِ أَحْمَدًا

Lügət.

الصَّلَاةُ – salavat

السَّلَامُ - salam

خَاتَم – möhür, sonluq

الْأَنْبِيَاءِ - nəbilər , ənbiya. Nəbi sözünün cəm halı

أَحْمَدًا – Əhməd. Peyğəmbərimiz Muhəmmədin sallallahu əleyhi və səlləm digər adı

Tərcümə. Sonra isə peyğəmbərlərin sonuncusu olan Əhmədə daima salavat və salam olsun.

İzahı. İmam Nəvəvi (Allah ona rəhmət etsin) qeyd etdiyi kimi duanı salavatla bitirmək bəyənilən əməllərdəndir. “Əzkar, 176”. İstənilən ibadət də “ibadət duası” qisminə daxil olduğundan, müəllif əsərini Allah Rəsuluna və onun ardınca gedən saleh müsəlmanlara salavatla bitirmişdir.

وَالْآلِ وَالصَّحْبِ وَكُلِّ تَابِعِ
وَكُلِّ قَارِيٍّ وَكُلِّ سَامِعِ

Lügət.

الْآلِ - ailə

الصَّحْبِ - səhabələr

تَابِعِ - tabe olanlar, davamçılar

قَارِيٍّ - oxucu

سَامِعِ - dinləyici

Tərcümə. Həmçinin ailəsinə, səhabələrinə və bütün onların ardınca gedənlərə, bütün oxuculara və dinləyicilərə də (salam olsun).

تم بحمد الله

<https://www.youtube.com/watch?v=6vBDVpf6YT8>

http://d1.islamhouse.com/data/ar/ih_books/single/ar_tohfatalatfal.pdf

matn

